

KAVRAM KARGAŞASI ÇERÇEVESİNDE EDEBÎ BİR TÜR OLARAK "HATIRA"

Banu ALTINOVA*

Özet: Bu çalışmada, "hatıra" türünün, kendisiyle benzer özellikler gösteren ve birbirine karıştırılan türlerle mukayesesi yapılarak sınırlılıklarının tespiti yapılmış ve Türk Edebiyatı'ndaki gelişimi ele alınmıştır.

Anahtar sözcükler: Tür, hatıra, günlük, biyografi, otobiyografi, gezi.

Summary: In this study, the genre of "reminiscence" is compared to the other genres that display similar characteristics and that are mistaken for this genre, its restrictions are identified, and its development in Turkish Literature is dealt with

Keywords: Genre, reminiscence, diary, biography, autobiography, travel.

Hatıra türü eserleri değerlendirirken karşılaşılan en önemli problem, bu türün sınırlarının tam olarak tespit edilememesinden dolayı, hatıra türünün özelliğini taşımayan eserlerin "hatıra" olarak tanımlanmasıdır. Hatıra türünün özelliklerini tam olarak ortaya koyabilmek için, onunla sık sık karıştırılan biyografi, otobiyografi, günlük ve gezi türleriyle hatıra türü arasındaki benzerlik ve farklılıkları tespit etmek gerekmektedir.

Bir insanın hayatını anlatan yazı olarak tanımlanan "biyografi", Fransızca "biographie" kelimesinin karşılığıdır. Eskiden "terceme-i hâl" olarak adlandırılan biyografi, günümüzde "yaşam öyküsü"nü karşılığı olarak kullanılmaktadır. Türkiye'de yayımlanmış ansiklopedi ve sözlüklerde birbirine yakın tanımlamalarla karşılanan biyografi türünü, Tahirü'l-Mevlevî; "Terceme-i hâl demektir ki bir adamın hayatından bahseder" (Tahirü'l-Mevlevî 1973: 28) diye ele alırken; Yusuf Çotuksöken; "Bilim, sanat, kültür, siyaset vd. alanlarda büyük ün yapmış kimselerin yaşamını anlatan yazı ya da yapıt" (Çotuksöken 1992: 209) şeklinde ifade eder. Ahmet Kabaklı da biyografileri; "sanatta, ilimde, politikada ve başka dallarda tanınmış kimselerin, hayatlarını anlatan eserler" (Kabaklı 1967: 528) olarak değerlendirerek, bu kitapların üslûp kalitelerinin, onların edebî değerini belirleyeceğini söyler. S. Kemâl Karaalioğlu da, biyografi eserlerinin hayatta başarı sağlamış insanların yaşayışlarını, mücadelelerini anlatarak, hayat için en güzel örneklerini verdiklerini belirtir (Karaalioğlu 1975: 54). Tarihin önemli kaynaklarından biri olduğu ifade edilen biyografiler, ansiklopedilerde şöyle yer alır:

"...uzun geçmişi içerisinde gelişmiş, çeşitli alt bölümlere ayrılmış, anlattığı şahsın veya şahısların vasıflarına, hususiyetlerine, anlatılanın kısalığına, uzunluğuna, edebî değerine göre değişik şekillere bürünmüştür.

* Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi.

Asıl hal tercümesi bir başkası tarafından yazılmış olmasıdır. Bu durum hal tercümesi edebiyatının temel hususiyetidir. Zira bu yüzden hal tercümesi yazanın anlattığı şahsa yaklaşımına göre önemli mahiyet ve şekil farklılıkları doğurur” (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi IV: 33).

Aynı eserde, bizzat kendi hal tercümesini yazanların bu alandaki edebiyata önemli katkılarda buldukları, bu eğilimin günümüzde daha çok hatırat şeklinde kendini gösterdiği belirtilmektedir. Türk Edebiyatı’nda Tanzimat öncesi tek bir kişinin yaşamını konu alan biyografilere pek rastlanmadığını ifade eden Atilla Özkırımlı, bu dönemde biyografi türünde sayılabilecek eserler ve bu eserlerin edebiyatımızdaki önemleri hakkında şu bilgileri verir:

“Tarikat ulularının yaşamını konu edinen menâkıblar birer biyografi sayılabilirler, ama efsaneleştirilmiş destansal nitelikte yapıtlar olduklarından bilimsel bir doğruluk taşımazlar. Eski tarihlerin çoğu (vekâyiname) da biyografik bilgiler kapsarlar. Birçok kişinin hal tercümesini toplayan yapıtlar da çoktur. Tezkire, hadîka, devha, sefine, tuhfe, vefeyât, sicil gibi adlar verilen bu yapıtlar, Türk Edebiyatı tarihinin en önemli kaynakları arasındadır” (Özkırımlı 1982: 240).

Biyografi yazarı, tarihî belge olacak nitelikte bir eser yazdığı için; biyografisini, konusunun gerektirdiği belge ve bilgileri toplayarak, hayalinden bir şey katmadan, gerekli yorum ve ayrıntularla, başından sonuna kadar ilgiyle okunacak bir şekilde yazar. Biyografi yazarlarının sadece araştırmacı, inceleyici olmamaları, romancı yetenek ve ustalıklarını da taşımaları gerektiğini ifade eden Mutluay; André Maurois’ın, Henri Troyat’ın, Pierre La Mure’ün biyografilerini buna örnek vererek, dünya edebiyatındaki ilk ve en büyük biyografi yazarının “Paralel Hayatlar” (105-115, 26 kitap) isimli eseriyle tanınan Plutarkhos (MS. 50-125?) olduğunu söyler (Mutluay 1969: 324-325).

Yabancı ansiklopedi ve sözlüklerde de bizdeki tanımlara benzer ifadelerin kullanıldığını görmekteyiz. Biyografi, bir insanın hayatının esasını teşkil eden, karakterinde ve yeteneğinde yoğunlaşan özel hayatının yazılı hesaplaşmasıdır. Fikrî olarak da biyografi, özel bir kişinin doğru bir hayat hikâyesidir ki, bu özel şahıs da yaşadığı zaman dilimi içinde o özel kişinin yaşadığı hayat hikâyesini anlatır. Fakat, aynı zamanda o kişinin karakteri, kişiliği, âdet ve alışkanlıkları hakkında gerçekçi bir portre çizer. Elizabeth Gaskell’in “Life of Charlotte Bronte”si bu tip bir biyografidir. Belki de İngilizce en ünlü biyografi James Baswell’in “The Life of Samuel Johnson”ıdır. Bugün bile Baswell, hayranlık uyandıran bir biyografidir. Bazı biyografiler ise eleştirel değer taşır. Bunun ilk ve en ünlü örneği Lytton Strachey’in dört biyografisel skeçten oluşan “Eminent Victorians”ıdır (Morner ve Rauseh 1975: 22).

Bu değerlendirmeler sonucunda biyografiyi; “tanınmış kişilerin hayatlarını anlatan edebî tür” şeklinde ifade edebiliriz. Biyografi eseri içinde hatıra, günlük ve mektuplardan faydalandığı için tür ayrımında sıkıntı çekilmektedir ki, bunu birçok eserin kaynakçasında görmekteyiz. Eserin yazılışındaki amacın bir kişiyi ayrıntılı olarak tanıtmak olduğu göz önünde bulundurulursa, diğer türlerin biyografi eserinin içinde yardımcı olarak kullanıldığı anlaşılabilir.

Biyografi ile hatıra türü arasındaki sınırlar ve birbirlerine geçişi sağlayan unsurlar

kolay belirlenirken: Türk Edebiyatı Ansiklopedisi'nde de belirtildiği gibi otobiyografi, hatıra türüne daha yakın hatta onunla iç içedir. Bir insanın kendi hayat hikâyesini anlattığı eser (Akalin 1984: 208) olarak tanımlanan "otobiyografi", Fransızca "autobiographie" karşılığıdır. Günümüzde "öz yaşam öyküsü"nü karşıladığı olan otobiyografiyi Sevük, "bir kimsenin kendi tercüme-i halini bizzat kendisi yazması..." (Sevük 1944: 187) olarak ifade eder. Kısaca, bir insanın hayat hikâyesi olarak değerlendirilen otobiyografiyi Özdemir; "Toplumsal yaşamın herhangi bir kesiminde bilim ve sanat alanlarının herhangi bir dalında etkinlik göstermiş, başarı kazanmış bir kimsenin kendi yaşamını anlattığı düz yazı biçimi" (Özdemir 1983: 172) şeklinde ifade ederek kavramı özelleştirmiş, sadece toplumsal hayatta başarılı olmuş, kendini ispatlamış olan insanların yazdığı eserleri otobiyografi olarak tanımlamıştır. Özdemir'le aynı görüşü paylaşan Çotuksöken de otobiyografiyi; sanat, bilim, siyaset, kültür adamlarının hayatlarını, yaptıklarını anlattıkları eser olarak ele alır (Çotuksöken 1992: 148).

Batı kaynaklarında otobiyografi, genellikle önemli olayların anlatıldığı bir form olarak kabul edilir. Olaylar anlatılırken hafıza ve hayâl gücünün birleşiminden faydalanılır. Genellikle güvenilir kaynaklar olarak görülmeyen otobiyografiler; yazarların kişiliklerini, davranışlarını, gözlemlerini anlatmaları bakımından yaşadıkları döneme ışık tutarlar (Morner ve Rauseh 1975: 17). Otobiyografi terimi ilk defa Southey tarafından 1809'da kullanılmıştır. Klasik çağlarda otobiyografi dalında çok az yazılı belge vardır. Daha sonra ise tarih ve otobiyografinin aynı olduğunu görürüz. Herodot'un "Histories", Xenophon'un "Anabasis", Ceoser'in "Commentaries" gibi eserleri, buna örnektir. Tacitus'un raporuna göre Rutilius Rufus ve Emillus Scaurus otobiyografi yazarlarıdır; fakat her ikisi de bu türü geliştirememiştir. Modern otobiyografi dalına o dönemdeki en yakın eser Marcus Aurelius'un "Meditations" adlı eseridir. Bilinen ilk otobiyografi de St. Augustine'nin "Confessions"udur. St. Augustine bu eserinde, ruhanî deneyimlerini de katarak kendini analiz etmiştir. Bu esere denk eserler, ancak modern zamanlarda görülür (Cuddon 1982: 63-64).

Otobiyografi türü hakkındaki çeşitli ifadelerden hareketle sunduğumuz görüşlerin sonucu olarak otobiyografi; "bir kişinin yaşantısını, yaptıklarını anlatan eserdir" diyebiliriz. Otobiyografi; yazarın, zaman zaman kendi hatıra ve gözlemlerine de yer vermesinden dolayı hatıra türüyle karıştırılmaktadır. Tanımlamalardan da yola çıkarak; eğer eser, yaşam serüveninin dışına çıkıp, dönemini yansıtmaya kaygısı taşıyorsa otobiyografidir ve bu yönüyle de hatıradan farklılık gösterir sonucuna varabiliriz.

Hatıra türüne çok yakın özellikler gösteren bir başka edebî tür de en az hatıra kadar beğenilen ve sık kullanılan "günlük" türüdür. Yabancı kaynaklarda "diary and journal" kelimesinin karşılığı olan günlük, günü gününe tutulan notlardan meydana gelen eserdir (Akalin 1984: 123). Günlükler, bir yazarın duygularını, düşüncelerini, yaşadığı olayları tarih belirterek günü gününe yazmasıyla oluşur. İnsanların günlükleri, "içini dökme, gördüklerini ve yaşadıklarını anlatma, bir boşalma gereksinimi duyma" (Özdemir 1990: 133) amacıyla yazdıklarını ifade eden Özdemir'le hemen aynı görüşü paylaşan Yetkin de; günlükleri, yazarın kendi kendisi ile alçak sesle konuştuğu, günü gününe tutulan eserler olarak tanımlar (Yetkin 1962: 432).

Günlüklerin de otobiyografilerde olduğu gibi tarihe kaynaklık edip edemeyecekleri konusunda problem vardır. Çünkü; insanlar kendi hayatlarını günü gününe yazdıkları zaman, olayları gerçekte olduğu gibi değil de görünmesini istedikleri gibi yazabilirler. Bu nedenle günlüklerin objektifliği ve değeri yazara bağlıdır:

“Edebiyat günlüklerinin değeri ve başarısı, yazarların içtenliğine, doğruya bağlılığına ve sanatçı dürüstlüğüne dayanıyor. Yazar o günkü düşünce ve duygularını gerçekte olduğu gibi kâğıda geçiriyorsa, günlüğü er geç okunur inancıyla kendini sansür etmiyorsa, ya da bilinci dışındaki kuşkular ve çekingenlikler yüzünden olayları değiştirerek yansıtmıyorsa, günlüğünde okuyanı saran bir özdenlik vardır; yaşanmış olayların çıplak gücü, yaşadıkça yazılanın bozulmamış değeri vardır” (Halman 1962: 438).

Günlükler, yazarın anlatış tarzına ve bakış açısına göre, içe dönük ve dışa dönük olmak üzere iki şekilde görülür. İçe dönük günlüklerde yazar; kendi iç dünyasını, acılarını, dertlerini, kaygılarını, kısaca başkalarıyla paylaşamadığı iç dünyasını anlatır. Dışa dönük günlüklerde ise, yaşanan olaylar ve bu olayların yazar üzerindeki etkileri anlatılır (Özdemir 1990: 133). Günlükler, “içe dönük” de yazılırsalar “dışa dönük” de yazılırsalar, yazarın yaşadığı dönemi aydınlatmada önemli kaynaklardır. Edebiyatımıza batıdan geçmiş bir tür olan günlüklerin ilk örnekleri Tanzimat’tan sonra görülür; fakat diğer türler kadar yaygın değildir.

Hatıra türüyle benzerlik gösteren günlük, zaman yönüyle hatıradan ayrılır. Günlükler; “yaşanan, anlık duyguların sıcağı sıcağına yazıya dökülmesi” (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi III: 417) ile meydana gelirken; anılar, olaylar yaşandıktan sonra hafızada kalanların aktarılmasıyla oluşur. Cuddon, günlüğü; anekdot olanlar ve özel olanlar ya da ima edilenler olmak üzere iki kategoride ele alır (Cuddon 1982: 186-187). Bu sınıflandırma yukarıda bahsettiğimiz dışa dönük ve içe dönük günlükler sınıflandırmasına benzer bir sınıflandırmadır. Anekdot olanlar; Swift’in “Journal to Stella” adlı eseri, Benjamin Haydon, Amiel, Shelley, Mary Grodwin, Canstant, Tolstoy ve Andre Gide’nin günlükleridir. Özel olanlar da Pepys’in “Diary”, Evelyn’in “Journal”, Baswell’in “Journal of a Tour or the Hebrides” adlı eserleri ile Charles Greville ve Thomas Creevey’in günlükleridir (Cuddon 1982: 187).

Bütün bu ifade ve değerlendirmeleri göz önünde bulundurarak; günlüklerin insanların kendi kendileriyle dertleşme ihtiyacından kaynaklanan, günü gününe, tarih belirtilerek yazılan eserler olduğunu söyleyebiliriz.

Hatıra türüyle çok benzerlik gösteren bir diğer tür de “gezi”dir. Edebiyatımızda “seyahatname” olarak da isimlendirilen gezi yazısı, bir yazarın yurt içinde ve yurt dışında yaptığı geziler sonucu edindiği gözlem ve bilgilerini anlattığı yazı türüdür (Çotuksöken 1992: 81). Yazarın, yaptığı gezilerde gördüklerini, okurları için ilgi çekici bulduklarını, özenli bir anlatımla yansıttığı (Özdemir 1983: 176) gezi yazılarında; bir toplumun yaşayışı, gelenek ve görenekleri, yazarın dikkatini çeken ve okuyucunun da çekeceğini düşündüğü değişiklikler sergilenir (Gökay 1973: 457).

Gezi yazılarının objektifliği; gözlem ve bilgiye dayanıp, hayâl gücünün esere yansıtılmamasına bağlıdır ki; bu tür eserler gerçeği yansıtması yönüyle hukuk, folk-

lor, sosyoloji gibi alanlar için belge niteliğini taşır (Özdemir 1990: 130). Sadece gerçeğin anlatımı amacını taşıyan gezi yazılarının; anlatım ve estetik kaygı çok önemli olmadığı için, edebiyatın alanına sokulamayacağını ifade eden Gürsel Aytaç; gözlemlerini aktarırken üslûbunu önemseyen, anlattıklarının arasına kurmaca bir öykü katan, şiirler serpiştiren yazarların eserlerinin edebiyatın alanına girebileceğini ifade eder (Aytaç 1995: 87).

Gezi yazılarının hemen bütün özelliklerini taşıyan; siyasal bir görüşle dış ülkelere gönderilen Türk elçilerinin, gittikleri yerlere ait izlenimlerini anlattıkları eserlere "sefaretname" adı verilir. Sefaretnamelerde de yazarın asıl görevi olan politika dışında, ilk kez gördüğü insanlara, onların yaşam şekillerine, kültürlerine ait bilgiler verilir. (Gökyay 1973: 460) Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin 1720-1721 yılları arasında Fransa'daki elçiliği sırasında gördüklerini anlattığı "Fransa Sefaretnamesi", Osmanlı sefaretnameleri arasında en çok üzerinde durulan, ilgi toplayan eserdir.

Hatıra; gezi türüyle, zihinde kalanların anlatılması açısından benzerlik gösterir. Fakat hatıradaki yazar, kendi yaşantısını detaylı olarak anlatmayı amaçlarken; gezide, yazarın izlenimleri, tanıttığı yerin kültürü daha ayrıntılı olarak gözler önüne serilir ki, bu da iki türü birbirinden ayırmamız için geçerli nedendir.

Fransızca "memory", sözcüğünün karşılığı olan hatıra, Arapça "hatırlanan, akla gelen şey" anlamında "hutûr"dan türemiştir. Türkçe "anı" kelimesinin karşılığıdır. Bir insanın kendi başından geçenleri anlattığı yazı türü olarak tanımlanan hatıra, Özkırımlı tarafından; "edebiyatta, bir kimsenin kendi başından geçen ya da tanık olduğu olay ve olguları, gözlemlerine, izlenimlerine, bilgilerine dayanarak, kimi zaman kişisel duygularını ve düşüncelerini de katarak anlattığı yazı türü" (Özkırımlı 1982: 111) şeklinde ifade edilir. Tahirü'l-Mevlevî de hatırayı; "bir adamın yaşadığı zamana, bulunduğu işlere, görüştüğü kimselere dair düşüncelerini ve duygularını hâvi olmak üzere yazdığı eserdir" (Tahirü'l Mevlevî 1973: 51) şeklinde ele alır. Bir insanın başından geçen olay ve durumları; bilgilerine, izlenimlerine bağlı olarak anlattığı hatıralar; diğer yazı türlerinde de olduğu gibi insanoğlunun yaşadıklarını başkalarıyla paylaşma ihtiyacından doğmuştur. Kısaca hatıra; insanın kendisiyle bir tür hesaplaşması, kendisini başkalarına anlatması, ifade etmesidir şeklinde tanımlanabilir.

Batı Edebiyatı'nda hatıra türünün önemli olduğunu ve bu türde çok eser verildiğini, Doğu Edebiyatlarında ve Türk Edebiyatı'nda ise hatıranın az rastlanılan bir tür olduğunu söyleyen Mehmet Kaplan'a göre bunun nedeni, doğulu insanın hayata ve dünyaya fazla değer vermemesidir:

"Doğuda yalnız hükümdarların ve din ulularının hayatları yazılmıştır. Onlar da son derece mübalağalı, masal ve efsane ile doludur. Ferdin kendisini hakir görmesi, nasıl onu kendi gerçekliğinden uzaklaştırmış ise, devlet veya din ulularını yüceltme duygusu da hemen hemen aynı rolü oynamıştır. Doğulunun hayat ve insan karşısındaki davranışı daima "hissî" olmuştur. Varlığı objektif bir gözle görüş, bugün dahi doğulu insanda nadir rastlanılan bir meziyettir. ... Görülüyor ki, doğu edebiyatlarında hatırat nev'inin bulunmayışı dini, felsefi, içtimai, ruhi derin sebeplere dayanıyor" (Kaplan 1966: 9).

“Hatıra” adıyla yayımlanan her eserin edebî olmadığını söyleyen Adile Ayda, edebî hatıralarla edebî değer taşımayan hatıraların ayırımını şöyle belirtir:

“Meselâ, bir diplomatın, bir politikacının hâtıraları sadece bir takım olayların sıralanmasından ve yorumlanmasından ibaret ise, bu eser tarihe kaynak niteliğinde bir eser olur, edebî eser sayılmaz. Hattâ, eserin konusu edebî olaylar veya edebî şahsiyetler olsa bile, eser edebî sıfatına lâyık olmayabilir. Fakat Hatıraların yazarı, içine karıştığı veya seyircisi olduğu olayları anlatırken, insan kaderine bağlı düşünce ve duygulara da, arada bir yer vermişse, politika veya edebiyat plânı üzerinde olup bitenleri kendi kişiliğinin süzgecinden geçirmişse, o yazar bir edebî eser meydana getirmiş olur. Bu sebeple, Nobel ödülünü kazanmış olmasına rağmen, Churchill’in Hâtıraları bir edebî eser değildir. Halbuki, Saint Simon’un Ondördüncü Lui devrini anlatan eseri edebî eserdir” (Ayda 1979: 6).

Hatıralar; milletlerin hayatında rol oynamış kişilerin hatıraları, edebiyatçıların ve sanatkârların hatıraları, sade vatandaşların hatıraları olarak sınıflandırılabilir. Hatıralar, konularında olduğu gibi, ifade ve üslûp bakımından da farklılık gösterirler. Askerî şahısların yazdıkları hatıralar, yalın ve objektif bir ifadeyle kaleme alınmış, resmî belgelere dayanan eserlerdir. Sanatkârların, edebiyatçıların hatıralarında ise, olaylarla beraber, yazarın duyguları ve kişisel yorumları da edebî bir dille anlatılır (Okay 1997: 445). Erol Güngör, özellikle siyâsî hatıra yazarlarının, tarihçiye bilgi aktarmaktan ziyade, kendi problemlerini çözmek, vicdanlarını temizlemek, halkın üzerinde istedikleri şekilde bir etki yapmak gibi, tamamen şahsî düşüncelerle hareket ettikleri fikrindedir. Ona göre yazarın asıl amacı; olayların nasıl meydana geldiğini aktarmak değil, kendisinin o olaylarda nasıl doğru davrandığını, haklı olduğunu, kötü sonuçların başkaları yüzünden ortaya çıktığını anlatmaktır (Güngör 1978: 12).

Hatıraların yazılış sebeplerini genel olarak; unutulma korkusu, kişinin kaybolup gitmesini istemediği bir gerçeği ortaya koyma endişesi, sevdiği kişilere karşı duyduğu hayranlığı dile getirme isteği, tarih ve kamuoyu karşısında kendini aklama duygusu, gelecek kuşaklara ders verme amacı, düşmanlarını kötüleyerek kendini haklı çıkarma isteği şeklinde belirtebiliriz. İnsanın kendi yaşantısını çeşitli sebeplerden dolayı kaleme aldıkları hatıraların mutlaka yayımlanması gerektiğini söyleyen Mehmet Kaplan, hatıranın insanın kendisiyle konuşma ve düşünme şekli olduğunu, onların yayımlanma fikrinin samimiyetini bozacağını ifade eder (Kaplan 1966: 9).

Batı’da özellikle XVII. yüzyılda önem kazanan bu türün ilk yazarı olarak, İlkçağ yazarlarından Ksenophon kabul edilir. XVIII. yüzyılın önemli yazarlarından biri olan Rousseau’nun “İtiraf”ı bu türde verilen en önemli eserlerden biridir. XIX. yüzyılda generallerin, siyasetçilerin, devlet adamlarının yazdıkları hatıralarla bu türde verilen eserler çoğalır. Özellikle gerçeğe uygunluk ve içtenliğin arandığı hatıralar, yazarın tanık olduğu olayları, yaptıklarını, düşündüklerini anlattığı, hayatı olabildiğince gerçekliği ile gösterdiği için; edebiyat ve kültür tarihinin zengin kaynaklarından sayılırlar. Tarih için de önemli bir belge niteliği taşıyan hatıralar, yazıldıkları devir hakkında gelecek nesillere bilgi verirler.

Yukarıdaki bilgiler ışığında hatıra türünün; yazarın, sadece kendi başından geçen, kendi gözlemlerini anlatan bir eser olması; verdiği bilgilerin tarihsel gerçeklere uy-

gun olması ancak yazarın yorum faklılıklarını taşıması; yazarın kuru bir tarih değil, kendi düşünce ve kaygılarını ifade etmesi; anlatılan yerlerin gerçek olması yönüyle diğer türlerden ayrılabilceğini söyleyebiliriz.

Yazılı edebiyattan çok sözlü edebiyatın geliştiği Türk Edebiyatı'nda, hatıra yazma geleneği, yazılı edebiyatın teşekkülünden sonra, her milletin edebî hayatında bir şekilde kendisini gösteren insanların kendi muhasebelerini yapma, kendilerini ifade etme ve kendilerinden bir iz bırakma ihtiyacından doğmuş; Tanzimat'tan önce çeşitli eserlerde parça parça tesadüf edilen hatıra türünün, Tanzimat'tan sonra adı konmuştur.

Edebiyatımızın ilk yazılı metinleri olan Bilge Kağan ve Kültigin anıtlarında, Bilge Kağan ve Kültigin'in Göktürk ve Kutluk devletlerini kurarken yaptıkları mücadeleler, katlandıkları sıkıntılar anlatılmaktadır. Bundan dolayı bu eserler, gelecek nesillere, yazarların hayatlarından örneklerle, doğru yolu öğreten önemli anı eserleri olarak kabul edilir (Olgun 1972: 407, Özkırımlı 1983: 11). Edebiyat araştırmacılarının bir çoğu, Türk Edebiyatı'nda "hatıra" türünde verilmiş ilk eser olarak, 16.yüzyılda Moğol İmparatorluğu'nu kuran ozan Babür Şah'ın "Vakâyi" (Babûrnâme) adlı eserini kabul ederler. Bu konuda Mehmet Kaplan şunları söyler: "Eski Türk edebiyatında bunun hayrete şayan bir istisnası vardır. Babür. Fakat onun hatıratı da yaptığı savaşların kısa kayıtlarından ibarettir. Babür adeta kendi kendinin vak'anüvisi olmuştur. Eserinden asıl şahsiyeti hakkında pek az fikir ediniriz" (Kaplan 1966: 9).

Timur'un yaptığı savaşları, başından geçen olayları anlattığı "Tüzükât"ı, Ebulgazi Bahadır Han'ın "Şecere-i Türk"ü, yazarlarının kendi hayat hikâyelerini de ihtiva eden eserlerdir. Kendi dönemlerinde yaşayan şairlerin, sanatçıların yaşamlarını yazan tezkirecilerin eserleri de bu edebî tür için değerlidir: "Latîfî, Sehî, Kınalızade Hasan Çelebi gibi ve daha sonraki yüzyıllardaki şuara tezkirelerinde şairlerle tezkire yazarları arasındaki ilişkiler oldukça geniş bir biçimde verilmiştir. XVI. yüzyılın bizde yayımlanmamış önemli tezkirelerden biri olan örneğin Âşık Çelebi tezkiresinde, yazarla arkadaşlığı bulunan şair Hayalî'nin ilişkilerine geniş bir yer verilmiştir" (Olgun 1972: 408).

16. yüzyıla ait Barbaros Hayreddin Paşa'nın "Gazarât-ı Hayreddin Paşa", Mâcuncuzâde Mustafa'nın "Sergüzeşt-i Esîr-i Malta", 17. yüzyılda Tımişvarlı Osman Ağa'nın hatıraları, Kâtip Çelebi'nin "Mizanü'l Hakk", "Cihannüma", "Keşfü'z-zünûn", Evliya Çelebi'nin "Seyahatname", XVIII. yüzyılda Eflâtûn-ı Şirnâvi'nin "Hikâyet-i Ameden-i Seyl be-İstanbul", İbrahim Raşit'in "Hatıra der Hakk-ı vak'a-i Haleb", Belgradî Raşit Paşa'nın "Vak'a-i Hayret-nümâ-yı Belgrad", Abdülkadir Efendi'nin "Vekayiname" isimli eserleri, bu dönemlerin başlıca hatıra niteliği taşıyan kitapları olarak kabul edilir (Olgun 1972: 412-413, Okay 1997: 446).

Osmanlı İmparatorluğu için 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyılın ilk yarısı önemli bir dönemdir. Osmanlı İmparatorluğu içindeki milletlerin bağımsızlık girişimleri, bütün toplum kurumlarının yenileşme ihtiyacı içinde bulunması, yeniliğe karşı gösterilen direnişler, bu dönemin en belirleyici nitelikleridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu döneminde manzum olarak yazılmış Keçecizâde İzzet Molla'nın "Mihnet-i Keşân"ı, dönemin sosyal yapısını anlatması açısından önemli bir

eserdir. Yine aynı dönemde Mehmed Esad Efendi'nin "Üss-i Zafer"i, Abdülhak Mol-la'nın "Tarih-i Livâ" sı, Akif Paşa'nın "Tabsıra" sı da siyasî ve sosyal hayatı anlatan önemli eserler arasındadır. Bu dönem içerisindeki önemli eserlerden biri de Zarif Paşa'nın "Hatırat"ıdır: "..... geçirdiği kısa bir ömür için oldukça önemli sayılabilecek devlet hizmetlerinde bulunan Zarif Paşa (1816-1862)'nin Hatırat'ı gününün birçok ilginç olaylarına değinmektedir" (Olgun 1997: 414-415). Ahmet Cevdet Paşa'nın, "Tezâkir-i Cevdet" ve "Maruzat" isimli eserleri de Tanzimat döneminin siyasî olaylarını, yazarın kendi yorumlarıyla anlattığı anı niteliğindeki eserler arasındadır.

Tezkire, menkıbe, vekâyi, tarih gibi eserlerin hatırat olarak kabul edilmesine karşı olan Orhan Okay, bu eserlerin, yazarlarının yer yer şahsî gözlemlerini aktarmaları dışında bir hatıra özelliği göstermeyecekleri düşüncesindedir. Bu dönemden günümüze hatıra olarak az sayıda eserin ulaştığını ifade eden yazar, bu konuda şunları söyler:

"Bu uzun dönemden günümüze gerçek anlamıyla hatırat sayılabilecek pek az metin ulaşmıştır. Aralarında çeşitli şiirler, hicivler, garip olaylar ve aşk hikâyeleri ilâve edilmiş olsa da yazarlarının başından geçen olayları da anlattıkları için manzum ve mensur sergüzeştname ve hasbihal türü eserler bir çeşit hatırat olarak kabul edilebilirler. Bunların başlıcaları arasında ilk örneklerden biri, XVI. yüzyılda yaşanmış Za'ffî mahlaslı bir şairin kaleme aldığı Sergüzeşt-i Za'ffî adlı manzum hatıralardır" (Okay 1997: 446).

Şuara tezkireleri, ruzname, vak'anüvis tarihleri yazarlarının kendilerine ve çevrelerindeki olaylara ait bilgiler verdiklerini, gözlemlerini anlattıklarını da düşünürsek bu eserlerin, günümüzdeki anlamıyla olmasa da edebiyatımızın ilk dönemleri için anı niteliği taşıyan eserler olduklarını söyleyebiliriz.

Tanzimat'tan sonra Batı kaynaklı türlerin edebiyatımıza girmesiyle hatıra türüne ait yazı ve kitaplar -diğer türlerden daha az olmasına rağmen -çoğalmaya başlamıştır. Bu dönemde Ziya Paşa "Defter-i Âmal" adlı eserinde kendi hayatına ait hatıraları yazmaya başlamış, fakat sadece çocukluğuna dair birkaç anısını yazabilmiştir. Ebuz-ziya Tefik Bey'in "Yeni Osmanlılar Tarihi" de Abdülaziz devrinin ortalarından başlayarak 1876'ya kadarki siyasî olayları, özellikle Yeni Osmanlılar'ı anlattığı için önemli bir hatıradır (Okay 1997: 446). Ahmed Midhat Efendi'nin "Menfa" adlı eseri tipik bir anı örneğidir. Birinci dönem Tanzimat kuşağının genellikle sosyal içerikli eserler vermesine rağmen, ikinci dönem kuşağı duygusal ağırlıklı eserler vermişlerdir. Duygusal bir kişiliği olan Recaizade Mahmud Ekrem'in "Tefekkür" ve "Nejad Ekrem" isimli kitaplarında onun az da olsa şahsî hayatıyla ilgili anılarına rastlanır. "Abdülhak Hamid'in Hatıraları", edebî değeri olan önemli bir hatıra eseridir (Olgun 1997: 417-418). Tanzimat döneminde yazılmış en değerli hatıra kitabının Muallim Naci'nin "Sünbüle"si olduğunu söyleyen İsmail Habib Sevük, bu konudaki görüşlerini şöyle ifade eder: "Tanzimat devri edebiyatının şahsî ve edebî hatıra olarak tek kıymetli eseri, Naci'nin "Sünbüle" sinin üçüncü kısmı olan "Ömerin Çocukluğu"dur. 1890'da neşredilen "Sünbüle" nin bu üçüncü kısmı kendi çocukluk hatıratına aid bulunuyor. Nacinin asıl ismi Ömerdir. Ömerin çocukluğu en sâf, tertemiz, kısa cümleli bir üslûpla yazıldı..." (Sevük 1944: 187).

Edebiyat mücadelelerinin gelecek nesillere yansımaları sağlamak amacıyla olan Servet-i Fünuncular'ın bu türdeki eserleri de Sultan II. Abdülhamid döneminin izlerini taşır. Halit Ziya'nın "Kırk Yıl", Ahmet İhsan Tokgöz'ün "Matbuat Hatıraları", Hüseyin Cahit Yalçın'ın "Edebî Hatıralar" isimli eserleri bu dönemi aydınlatan önemli eserlerdir.

Hatıra türündeki eserlerin, en çok 1908 tarihinden yani II. Meşrutiyet'in ilânından sonra yayımlandığını görürüz. Bu dönemdeki hatıraların önemli bir kısmını Sultan II. Abdülhamid döneminde üst düzey yönetici olan ve 1908'den sonra görevlerini iyi kullanmadıkları, devleti güç duruma düşürdükleri gerekçesiyle tenkit edilen devlet adamlarının kendilerini savunmak amacıyla yazdıkları eserler oluşturur. Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa'nın "Hatırât", Said Paşa'nın "Said Paşa'nın Hatırâtı", Kâmil Paşa'nın "Hatırât-ı Sadr-ı Esbâk Kâmil Paşa" gibi eserler bu tür hatıralar arasındadır. Meşrutiyet'in ilânından sonra yönetime geçen İttihad ve Terakki Fırkası'nın faaliyetleri, bu dönemdeki hapisane ve sürgün hayatı, bu dönemde yazılan hatıraların konularını oluşturur. Resneli Niyazi'nin "Hatırât-ı Niyazi yahut Tarihçe-i İnkılâb-ı Osmanîden Bir Sahife", Mizancı Mehmed Murad'ın "Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdâd", "Enkâz-ı İstibdâd İçinde Züğürdün Tesellisi", "Tatlı Emeller Acı Hakikatler", Şerif Paşa'nın "Meşrutiyet'e Doğru Ben ve Hayatım", Doktor Rıza Nur'un "Cemiyet-i Hafiyeye" isimli eserleri, bu tür hatıralar arasındadır. Hüseyin Raci'nin 1877 -1878 Osmanlı Rus Harbini anlatan "Tarihçe-i Vak'a-i Zağra", Necmi Raci'nin "Neler Çektik", Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın "Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sânisî", H. Cemal'in 1912-1913 Balkan Savaşlarını anlatan "Yeni Harp"-Başımıza Tekrar Gelenler-, Falih Rıfkı Atay'ın Birinci Dünya Savaşı'nı anlatan "Ateş ve Güneş" isimli eserleri de bu dönemdeki savaş konulu hatıralar arasında yer alır. Ahmed Rasim'in "Gecelerim", "Falaka", "Fuş-u Atik" gibi eserleri, bu dönemin edebî nitelikli hatıralarıdır.

1919'dan sonraki anılarda Kurtuluş Savaşı'yla ilgili hatıraların yayımlandığını görürüz. Kâzım Karabekir'in "İstiklâl Harbimiz", Ali İhsan Sabis'in "Harf Hatıralarım", Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "Vatan Yolunda", Halide Edip Adıvar'ın "Türk'ün Ateşle İmtihani", Hüseyin Rauf Orbay'ın "Cehennem Değirmeni", adlı eserleri bunlar arasındadır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Atatürk, çok partili dönem, 27 Mayıs Devrimi ile ilgili, daha çok siyasî nitelikli anıların yazıldığı görülmektedir.

Cumhuriyet döneminde Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yahya Kemal Beyatlı, Abdülhak Şinasi Hisar, Yusuf Ziya Ortaç, Reşat Nuri Güntekin, Refik Halit Karay gibi edebiyatçılarımızın hatıraları, sanat kaygısı güdülerek kaleme alınmış edebî nitelikteki hatıralardır.

İnsanımızın kendini Yaratıcı karşısında aciz görmesi, hayata ve insana duygusal yaklaşması; onun her şeyi kendi içinde yaşamasına, dışarıya yansıtmasına neden olmuş, bu durum terbiye kültürü olarak topluma sirayet etmiştir. Bunların sonucu olarak insanlar hatıra ya da hatıra nev'inden eserler yazarken bile kendi iç dünyalarını anlatmaktan kaçınmışlar, dış dünyayla ilgili izlenimlerine ve vak'a anlatımına ağırlık vermişlerdir. Tanzimat'tan sonra ise Batı'ya açılma politikası çerçevesinde insan hayatının şeffaflaşması ve insanların kendileriyle yüz yüze gelme cesaretlerinin

artması, insanın birey olduğunun bilincine varması sonucu hatıra türü gelişmiş, bu alanda başarılı eserler verilmiş ve verilmeye de devam etmektedir.

Kaynaklar

- AKALIN, İ. Sami, (1984), *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- AYDA, Adile, (1979), "Edebiyatta Hâtıra", *Hisar*, XIX, 265: 6.
- AYTAÇ, Gürsel, (1995), *Edebiyat Yazıları III*, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- CUDDON, J. A. (1982), *A Dictionary of Literary Terms*, Middlesex: Published in Penguin Books.
- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf, (1992), *Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Cem Yayınları.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, (1973), "Türkçede Gezi Kitapları", *Türk Dili: Gezi Özel Sayısı*, 258.
- GÜNGÖR, Erol, (1978), "Hatırat Yazarlar", *Türk Edebiyatı*, 57: 12.
- HALMAN, Talât S., (1962), "Yaşadıkça Yazılan", *Türk Dili: Günlük Özel Sayısı*, 127: 438.
- KABAKLI, Ahmet, (1967), *Türk Edebiyat Tarihi*, İstanbul: Türkiye Yayınları, 2.baskı, I.
- KAPLAN, Mehmet, (1966), "Hatırat Üzerine", *Hisar*, VI, 27: 9.
- KARAALIOĞLU, Seyit Kemal, (1975), *Edebiyat Terimleri Kılavuzu*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Basımevi.
- MORNER, Kathleen-Ralph, RAUSEH, (1975), *NTC's Dictionary of Literary Term*, Lincolwood: National Textbook Company.
- MUTLUAY, Rauf, (1969), *100 Soruda Türk Edebiyatı*, İstanbul: Gerçek Yayınları.
- OKAY, M. Orhan, (1997), "Hatırat", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, XVI.
- OLGUN, İbrahim, (1972), "Anı ve Türk Edebiyatında Anı", *Türk Dili: Anı Özel Sayısı*, 246.
- ÖZDEMİR, Emin, (1983), *Yazı ve Yazınsal Türler*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- ÖZDEMİR, Emin, (1990), *Örneklili Açıklamalı Edebiyat Bilgileri Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ÖZKIRIMLI, Atilla, (1982), *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul: Cem Yayınları, 2.baskı, I.
- SEVÜK, İsmail Habib, (1944), *Tanzimattan Beri Edebiyat Tarihi I*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 6.baskı.
- Tahirü'l-Mevlevî, (1973), *Edebiyat Lügatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, III, IV.
- YETKİN, Suut Kemal, (1962), "Günlük Üzerine", *Türk Dili: Günlük Özel Sayısı*, 127: 432.